

Formovanie a fungovanie Pamätných izieb v Národnej kultúrnej pamiatke Kalište pod správou Vlastivedného múzea (1962 – 1973)

VLADIMÍRA LUPTÁKOVÁ

Stredoslovenské múzeum, Banská Bystrica

Formation and functioning of the Memorial Rooms in the Kalište National Cultural Monument under the management of the Homeland Museum (1962 – 1973)

Abstract: In 2023, the Scientific Council of the Central Slovakia Museum approved the scientific research task called „Kalište in the collections of institutions“. The aim of the task is to compile a catalogue summarising the knowledge about the creation and development of permanent exhibitions/memorial rooms in the Kalište National Heritage Site, about the transfers of administration between different museums or institutions, and about the past and present view of its use and direction. In the first year of the scientific research task, all years were systematically examined from the preserved documents in the Registration Centre of the Central Slovakia Museum, i.e. the years 1961–1974, during which the museum was involved in any way in the creation and maintenance of the two Memorial Rooms at the national heritage site. Due to incompletely preserved documentation and to complete the whole picture, the years in question were also examined in the State Archives in Banská Bystrica (Regional National Committee and its relevant departments) and the Archives of the Monuments Board of the Slovak Republic (so far only processed and inventoried documents). The paper provides a survey of the period from 21st March 1962 to July 1973, when the Literary and Music Museum in Banská Bystrica assumed administration of both Memorial Rooms in the Kalište National Heritage Site.

Keywords: Slovak National Uprising, national heritage site, scope of the museum, memorial rooms, collections.

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2024.27.02.159-178>

Kalište

Prvá doposiaľ známa písomná zmienka o osade Kalište pochádza z roku 1699. Konkrétne je osada spomenutá názvom *Carbonaria Kaliste* v matrike *Liber Baptisatorum 1674 – 1715* rímskokatolíckej cirkvi Španej Doliny. Nasledujúcou zmienkou je zápis osady v súpise a popise osád v obvode Banskobystrickej banskej komory v Banskej Bystrici vyhotovenom

v roku 1710.¹

Druhým dátumom, ktorý sa nezmazateľne zapísal do histórie osady, bol 18. marec 1945. Po potlačení Slovenského národného povstania a ústupe povstaleckých jednotiek do horských masívov na strednom Slovensku vznikla v okruhu obcí a osád Baláže, Bully, Donovaly, Kalište, Mistríky, Podkonice, Polianka, Staré Hory a Špania Dolina Partizánska republika. V osade Kalište mali svoje zázemie partizánske oddiely Vpred (pplk. Michail Petrovič Morskoj-Osipov, v dome č. 36 u Imricha Tišliara), Stalin (mjr. Alexej Afanasievič Martynov, v dome č. 30 u Alexandra Palúcha) a skupina štábu 1. partizánskej brigády J. V. Stalina (kpt. Vasilij Dimitrovič Zajcev, v domoch č. 26 a 35). V zemľankách okolo osady boli ošetrovaní maďarskí vojaci, ktorí prešli na stranu partizánov. V provizórných podmienkach poskytovali pomoc raneným a chorým lekári Ladislav a Ján Hilárovci s osemčlennou partizánskou čatou a v starostlivosti im pomáhalo 25 žien z Kališt'a.

V dňoch 14. novembra 1944 a 11. decembra 1944 boli Kališťania vystavení pokusom nemeckých jednotiek obsadiť obec. V očakávaní spojenia s postupujúcou Červenou armádou sa v marci 1945 partizánske oddiely a brigády z osady stiahli a ponechali v nej ranených a chorých, ktorí by presun ťažkým zasneženým terénom nevydržali. Obyvatelia Kališt'a očakávali skoré oslobodenie, no naopak, zažili ráno, ktoré osadu natrvalo poznačilo. V skorých ranných hodinách 18. marca 1945 nemecké jednotky obsadili Kalište. Vraždili, rabovali a pálili...

Vypálená osada Kalište bola Uznesením Predsedníctva Slovenskej národnej rady č. 24 dňa 27. februára 1961 vyhlásená za Národnú kultúrnu pamiatku. Stala sa jedinou takouto pamiatkou na území Slovenska s celonárodným významom a odkazom na obdobie Slovenského národného povstania.

---

¹ TOMEČEK, Oto: Uhliari a uhliarske remeslo v lesoch na okolí Banskej Bystrice. In: *Lesy v dejinách Zvolenskej stolice*. Banská Bystrica – Kraków : Lesy slovenskej republiky v spolupráci s Wydawnictwom Towarzystwa Słowaków w Polsce, 2011, s. 74. Úvod o prvých písomných zmienkach reaguje na Sprievodcu expozíciou, ktorý bol pre Múzeum Slovenského národného povstania vydaný v auguste 2007, a ktorý zároveň v úvodnej kapitole *Z histórie Kališt'a* konštatuje: „Osada Kalište vznikla v roku 1525 ako stredisko uhliarov.“ Pozri: ČEMANOVÁ, Mária, JANOTKOVÁ, Zita, MIČEV, Stanislav: *Sprievodca expozíciou. Národná kultúrna pamiatka Kalište*. Banská Bystrica : Danielson, 2007, s. 3. Informácia je bez ďalšieho vysvetlenia prevzatá pravdepodobne z publikácie Vojtecha Dangla Kalište. Pamätník SNP – národná kultúrna pamiatka, vydané v roku 1967 pre Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave, kde Dangel konštatuje: „Pri baníctve a najmä hutníctve sa spotrebovalo veľké množstvo dreveného uhlia, preto osadníci prenikali stále hlbšie do lesov a vytvárali tu uhliarske osady. Jednou z takých osád bolo i Kalište, založené v prvej polovici 16. storočia.“ Pozri: DANGL, Vojtech: Kalište. Pamätník SNP – národná kultúrna pamiatka. 1. vyd. Bratislava : SFVU Bratislava, 1967, s. 8. Tiež: KVIETOK, Ladislav: *Zemepis Horehronia*. Zvolen : Knih tlačiareň Andreja úč. spol., 1943, s. 74.

Osada Kalište po 18. marci 1945

Po tragických udalostiach život z podhorskej osady pomaly zmizol. Po vypálení osady z počtu domov 42 zostalo stáť iba šesť. Spoločne sa do nich nasťahovali preživší, pričom Vojtech Dangel uvádza až 58 rodín².

V nasledujúcom období, v čase plánovania a realizovania novej výstavby vojnou zničeného Československa, boli riešené i plány umiestnenia, resp. presídlenia obyvateľov vypálených obcí. Niektorí Kališťania sa postupne sťahovali k svojim bližším i vzdialenejším rodinám do najbližšieho okolia, do Moštenice, Slovenskej Ľupče. Časť rodín využila možnosť presťahovať sa do Skleného a Nitrianskeho (Nemeckého) Pravna, kde však ostali len veľmi krátku dobu a vrátili sa späť do blízkeho okolia vypálenej osady. Niekoľko rodín ostalo bývať na Kališti v zvyšných obyvateľných piatich domkoch ešte niekoľko rokov.³

Ako možnosť vysporiadať sa so situáciou vojnou zničenej osady prichádzali do úvahy dve riešenia. Prvým z nich bolo vybudovanie osady na pôvodnom mieste. Táto možnosť však bola zamietnutá pre nevyhovujúce životné podmienky, nedostatok vody, neúrodnosť pôdy, vzdialenosť od priemyselných centier a v neposlednom rade pre nákladnosť výstavby. Zamietnutie tohto riešenia podporili aj výsledky Katastrálneho meračského úradu, ktorý urobil meranie katastra v roku 1946. Opätovná výstavba bola nevýhodná. Z vykonaného prieskumu medzi obyvateľmi osady prichádzala do úvahy druhá možnosť, a to výstavba v blízkosti Banskej Bystrice, o ktorej sa definitívne rozhodlo v priebehu rokov 1946 – 1947. Mestský národný výbor v Banskej Bystrici vyčlenil na výstavbu 30 nových „dvojdomek“ vyvlastnený majetok baróna Radvanského a novovystavaná ulica dostala názov Nové Kalište. Informoval o tom aj denník *Národná obroda* dňa 28. januára 1947 v článku *Celú obec prenesú do Banskej Bystrice: „Na porade (pozn. aut. Okresného národného výboru v Banskej Bystrici) ustálili, že väčšina obyvateľov osady Kalište v počte 58 rodín súhlasí s premiestnením do mesta Banskej Bystrice, prípadne jej okolia s tým, aby každý účastník dostal pridelené 1 a pol kat. jutra úžitkovej a stavebnej plochy. [...] Podľa vyhlásenia prítomného poverenika techniky, ráta sa pre rok 1947 s výstavbou 25 obytných domčekov, zvyšok je v programe na rok 1948.“*⁴

² DANGL, Vojtech: *Kalište – Pamätník SNP. Národná kultúrna pamiatka*. Bratislava : Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody / Bratislava. Archív Pamiatkového úradu SR, úloha č.: V-2/18/1966, inv. č. T1112, s. 22.

³ Pozri napr. : TATARKA, Dominik: Citový zemepis povstaleckého Slovenska. In: *Národná obroda*, roč. III., č. 194, 29. 8. 1947, s. 4.; KALISKÝ, Roman: *Dlhá cesta*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1961. 244 s.; NOVÁ, Hanka: Končí sa obnova partizánskych obcí. In: *Pravda*, roč. V. (1948), č. 200, 29. 8. 1948, s. 5.

⁴ (zas) *Celú obec prenesú do Banskej Bystrice*. In: *Národná obroda*, roč. III. č. 23, zo dňa 28. 1. 1947, s. 5.

Počas realizácie terénneho výskumu⁵ medzi potomkami priamych obyvateľov Kališťa bol dokumentovaný okrem iných listín aj *Výmer o vlastníctve pôdy* pre Adolfa Palúcha s manželkou Ilonou, rod. Nátherovou, zo dňa 12. mája 1948.⁶ Pozemky, doteraz v literatúre uvádzané ako „Herritzove pozemky“, tak možno bližšie konkretizovať ako konfiškované pozemky po Eve Hoyosovej, rod. Radvanskej, Antonovi a Jánovi Radvanských.

Novovybudované domky boli kryté zálohami na náhradu vojnovej škody na „*nemovitostiach*“ a v rámci jednotnej stavebnej akcie pri ich stavbe úplne prefinancované z verejných prostriedkov podľa § 22a zákona č. 88/46 Sb. o stavebnej obnove v znení zákona č. 115/47 Zb. V roku 1955 Odbor pre výstavbu rady Krajského národného výboru v Banskej Bystrici (ďalej len „Odbor pre výstavbu – KNV v BB“) rozhodol o vysporiadaní podpory poskytnutej na obnovu domkov. Kališťania tak boli zaviazaní na nahradenie rozdielu finančnej podpory, ktorú KNV v BB vypočítal, ktorú reálne dostali, a za ktorú bola výstavba uskutočnená. Bez splatenia vypočítaného rozdielu nebolo možné nehnuteľnosť v budúcnosti akokoľvek zaťažiť bez súhlasu výboru.

Začiatky starostlivosti o pamätné miesto

V roku 1959 bola osada vyznamenaná Dukelskou pamätnou medailou.⁷ Zatiaľ prvým zdokumentovaným materiálom, viažucim sa k zisteniu stavu „*bývalej obce Kalište*“, je Záznam z komisionálneho jednanja zo dňa 13. mája 1960.⁸ Pracovníci Krajského strediska štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany v Banskej Bystrici (ďalej len „KSŠPSaOP“), zástupcovia Múzea SNP, Okresného národného výboru – Odboru školstva a kultúry (ďalej len „ONV – Odbor školstva a kultúry“) a Pamiatkostasvu Žilina po prešetrení na mieste opísali stav bývalej obce, v ktorej ostali

---

⁵ Terénny výskum je realizovaný od októbra 2024 a kontinuálne pokračuje.

⁶ *Výmer o vlastníctve pôdy* vydaný Povereníctvom pôdohospodárstva a pozemkovej reformy podľa §1, ods. 1, nariadenia č. 104/1945 Sb. a SNR v znení nariadenia č. 64/1964 Sb. a SNR o konfiškácii a urýchlenom rozdelení pôdohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov, ako aj zradcov a nepriateľov slovenského národa.

⁷ Dukelská pamätná medaila bola zriadená vládny nariadením č. 36/1959 Zbierky zo dňa 26. 06. 1959 pri príležitosti 15. výročia bojov pri Dukle. Bola udeľovaná prezidentom republiky na návrh vlády žijúcim, padlým a zomrelým príslušníkom 1. čs. armádneho zboru v ZSSR, ktorí sa v dňoch 8. septembra – 28. novembra 1944 zúčastnili bojov pri Dukle, a ostatným občanom ktorí v bezprostrednej súvislosti s dukelskou operáciou ako partizáni alebo organizovanou a sústavnom bojovou činnosťou, prípadne inak prispeli k citeľnému poškodeniu nepriateľa a k pomoci sovietskym a československým útvaram. [cit. 2024-07-26] Dostupné na internete: <https://ebadatelnavhm.vhu.sk/item/15/12>.

⁸ Archív Múzea SNP (ďalej len „AMSNP“), Kalište (1960 – 1974), č. kr. 4., spis 1960 – 1966 Úpravy pozostatkov objektov + terénu, vytvorenie pamätných izieb. Záznam z komisionálneho jednanja zo dňa 13. mája 1960.

zachované objekty – dva rodinné domky a kaplnka. Obhliadkou skonštatovali, že z ostatných domov ostali len základy, „*prípadne sokle z kameňa*“. Tri zachované objekty boli označené tabuľkou „*Pamiatkovo chránený objekt. Komisia konštatovala, ...aby celý priestor bývalej obce Kalište po náležitej úprave bol pre budúce generácie zachovaný ako dokument fašistického besnenia počas SNP a na sklonku II. svetovej vojny.*“ KŠŠPSaOP bolo poverené vypracovaním návrhu na postup prác na záchranu zachovaných troch objektov a úpravu celého priestoru obce, ktorý mal byť vyhlásený za národnú kultúrnu pamiatku.

Stalo sa tak 17. júna 1960 a riešenie ochrany zahrňovalo tri etapy.⁹ V prvej etape mali byť vykonané záchranné práce, ku ktorým patrilo zakázanie ničenia zruinovaných objektov, ich zameranie za účelom vypracovania rozpočtu a dokumentácie. V druhej etape mal byť priestor vyhlásený za historickú rezerváciu a vyznačený v teréne. V tretej etape sa malo pristúpiť k úprave celého priestranstva obce. KŠŠPSaOP bolo v návrhu zaviazané začať túto činnosť dňom 1. júla 1960. Zároveň riaditeľ KŠŠPSaOP Ing. arch. Stanislav Dúbravec¹⁰ zaviazal Pamiatkostav Žilina k vypracovaniu rozpočtu a dokumentácie do 1. augusta 1960. Situáciu roku 1960 dokumentuje žiadosť riaditeľa adresovaná ONV – Odboru školstva a kultúry dňa 25. októbra, v ktorej konštatuje že „*ONV plánovacia komisia*“ nebola ochotná previesť presun finančných prostriedkov a „*okresný investorský úrad v Banskej Bystrici*“ nebol ochotný bez podrobnej výkresovej dokumentácie prevziať úlohu investora. „*Tunajšie stredisko za spolupráce Krajskej plánovacej komisie zaistilo potrebné finančné prostriedky na najnutnejšie opravy prác.*“¹¹ Rovnako žiadal aj o riešenie majetkoprávných vzťahov s bývalými majiteľmi.

Rozsah historickej rezervácie bol po prvýkrát prejednávaný dňa 2. novembra 1960. V nasledujúcom roku bol vytýčený priestor pre napájanie dobytka z JRD Priechod tak, aby tento nepoškodzoval základy domov

---

⁹ AMSNP, Kalište (1960 – 1974), č. kr. 4., spis 1960 – 1966 Úpravy pozostatkov objektov + terénu, vytvorenie pamätných izieb. Návrh na riešenie ochrany historického miesta z SNP „Kalište“ zo dňa 17. júna 1960.

¹⁰ Ing. arch. Stanislav Dúbravec, CSc. V roku 1954 sa umiestnil na Odbore výstavby a územného plánovania KNV v Banskej Bystrici, v roku 1959 prešiel do Krajského múzea v Banskej Bystrici a v roku 1960 založil samostatné Krajské stredisko štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, ktoré bolo v riadení Krajského národného výboru. V rokoch 1969 – 1977 stredisko prešlo do riadenia Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody (SÚPSOP) v Bratislave, aby sa od roku 1978 vrátilo do krajského riadenia. V roku 1989 pôsobil aj ako zamestnanec Múzea SNP.

¹¹ AMSNP, Kalište (1960 – 1974), č. kr. 4., spis 1960 – 1966. Vyriešenie majetkoprávných vzťahov dvoch zbořených rodinných domčekov v bývalej obci Kalište zo dňa 25. októbra 1960.

a nepásoľ sa na miestach „*kde umierali občania a partizáni pre naše oslobodenie.*“¹²

Pracovníci Vlastivedného múzea v Banskej Bystrici a Múzea Slovenského národného povstania začali v roku 1961 komplexný prieskum významných kultúrnych pamiatok na území Stredoslovenského kraja. Vybrané vyhlásila Slovenská národná rada za Národné kultúrne pamiatky. Na Kališti tak od roku 1962 začali práce na úprave pamätného miesta. Na obnove pracovali okrem múzejníkov aj príslušníci Československej armády, zamestnanci Lesného závodu Slovenská Ľupča, Polesie Priechod a Pamiatkostavu Žilina, a tiež brigádnicí z banskobystričských závodov a škôl, napríklad Strednej školy stavebnej z Banskej Bystrice.¹³ Vytýčili ochranné pásmo a intravilán bývalej osady vyčistili od rôznych porastov, pozostatkov rôzneho náradia, munície, zvyškov vojenskej výzbroje. Zrekonštruovali zemľanky, vysekali prístupové cesty a zakonzervovali základy domov, najmä tých, v ktorých sídlili štáby partizánskych oddielov Stalin a Vpred. Upravili miestny cintorín, a tiež miesto za opravenou kaplnkou, kde sú pochovaní partizáni padlí v bojoch pri Kališti z 11. decembra 1944.

Obnovili dva zachované domy a zriadili v nich Pamätné izby s dokumentačným materiálom so zvláštnym zreteľom na obdobie rokov 1944 – 1945 a so zreteľom na inštaláciu tradičného ľudového interiéru. Ako memento na vypálenie osady ponechali v intraviláne kýpeť zhoreného stromu. Práce vykonali v dvoch etapách a ukončili ich k 20. výročiu Slovenského národného povstania.¹⁴

„*Podobný osud ako Kalište stihol aj iné obce na Slovensku. Kým na mieste bývalého Telgártu vyrástlo nové Švermovo, v zničenom Tokajku, Zlatej Bani a pod. vystavali nové budovy, Kalište zostáva nemým pamätníkom hrdinstva a utrpenia, trvalým a výrazným svedectvom neľudskosti fašizmu.*“¹⁵

Vyššie uvedený text je citáciou z publikácie vojenského historika Vojtecha Dangla o Kališti. Vydanie publikácie v roku 1967 nadviazalo na sprístupnenú Národnú kultúrnu pamiatku Kalište a jej Pamätné izby so stálou expozíciou, o vybudovanie ktorej sa významne zasadila Zita Janotková, pracovníčka vtedajšieho Vlastivedného múzea v Banskej Bystrici a jeho riaditeľka Ružena Bohúňová.

¹² AMSNP, Kalište (1960 – 1974), č. kr. 4., spis 1960 – 1966. Kalište – povstalecká obec, národná kultúrna pamiatka zo dňa 15. júna 1961.

¹³ Tlačová agentúra SR, fotografia *Upravujú povstaleckú obec Kalište*, autor F. Kocian, dátum 8. 8. 1964.

¹⁴ DANGL, Vojtech: *Kalište. Pamätník SNP*, 1967, s. 29-30.; DANGL, Vojtech: *Kalište – Pamätník SNP*, 1966, s. 24.

¹⁵ DANGL, *Kalište. Pamätník SNP*, 1967, s. 31.

Oblasťná a metodická pôsobnosť Stredoslovenského múzea

Pri spätnom pohľade na Stredoslovenské múzeum je potrebné ukotviť jeho štatút a určenie pôsobnosti v 2. polovici 20. storočia.

1. januára 1951 na základe uznesenia rady Krajského národného výboru v Banskej Bystrici (ďalej len „KNV BB“) č. 247/1950 prevzal KNV BB, jeho IV. referát, do svojej správy budovu Matejovho domu a všetky zbierky Mestského múzea s tým, že tieto podľa stavu z daného dňa 1. januára 1951 ostanú vo vlastníctve mesta Banská Bystrica a bez jeho súhlasu nebudú premiestnené do iného múzea.¹⁶ V čase reorganizácie verejnej správy v roku 1960 bolo sľubne sa rozvíjajúce Krajské múzeum v Banskej Bystrici uznesením rady KNV BB č. 174/60 zo dňa 15. júna 1960 zrušené a prešlo do správy Mestského národného výboru v Banskej Bystrici (ďalej len „MNV BB“) od 1. júla 1960 ako Mestské múzeum. V roku 1962 sa názov opätovne zmenil na Vlastivedné múzeum a dňom 1. januára 1964 prešlo do vyššieho stupňa riadenia, a to do správy Okresného národného výboru v Banskej Bystrici (ďalej len „ONV BB“).¹⁷ Po prijatí Ústavného zákona č. 143/68 Zb. zo dňa 27. októbra 1968 o československej federácii bolo múzeum pod novým názvom Stredoslovenské múzeum s platnosťou od 1. januára 1973 prevzaté do správy Stredoslovenského KNV (ďalej len „S KNV“) na základe uznesenia S KNV č. 239/72 zo dňa 12. decembra 1972 a pléna S KNV č. 27/72 zo dňa 20. decembra 1972.

Od tohto roku prešla Pamätná izba na Balážoch, Pamätné izby SNP v Kališti a Pamätný dom Jozefa Gregora Tajovského v Tajove patriace do správy Vlastivedného múzea¹⁸ delimitáciou do správy Literárneho a hudobného múzea v Banskej Bystrici.¹⁹ O tejto skutočnosti vypovedá dokument *Kult 14/73 ONV BB – odboru plánovacieho* zo dňa 9. januára 1973.²⁰ Konštatuje sa v ňom, že Stredoslovenské múzeum bude metodicky riadiť ostatné múzeá v kraji, a preto budú Pamätné izby dané do správy Literárneho a hudobného múzea v Banskej Bystrici, ktoré malo v tom čase okresnú pôsobnosť, a rovnako dokument konštatoval, aby bol

---

¹⁶ ŠOKA, Milan: *Storočnica Stredoslovenského múzea*. Banská Bystrica : Stredoslovenské múzeum, 1989, s. 10. Od 29. júla 1954 do 15. mája 1955 bolo do rámca Krajského múzea začlenené novo sa utvárajúce Lesnícke a drevárske múzeum vo Zvolene, dňa 29. augusta 1956 bola po hospodársko-správnej stránke pričlenená aj Krajská galéria Banská Bystrica a od 1. januára 1959 do 1. júla 1960 aj Krajské stredisko štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody (KNV č. 344/56).

¹⁷ ŠOKA, *Storočnica Stredoslovenského múzea*, s. 19.

¹⁸ Všetky tieto Pamätné izby Vlastivedného múzeum vybudovalo.

¹⁹ Registratúrne stredisko Stredoslovenského múzea (ďalej len „RS SSM“), List Literárneho a hudobného múzea Banská Bystrica zo dňa 16.9.1974, č. 194/74.

²⁰ KULT – ročný výkaz činnosti múzeí.

o príslušnú čiastku zvýšený aj mzdový fond nového správcu.²¹

Z vyššie uvedeného je rovnako zrejmé, že v súvislosti s oblastnou pôsobnosťou Vlastivedného múzea a jeho zaradením do I. kategórie múzeí, bolo práve ono prvou inštitúciou v meste Banská Bystrica, na ktorú boli v 60. rokoch 20. storočia smerované požiadavky na budovanie pamätných izieb. Hoci tieto požiadavky neboli žiadnym spôsobom riadené, ani ukotvené zákonom, vyhláškou, či metodickým pokynom.

21. marca 1962 bol Vlastivednému múzeu adresovaný list Sväzu protifašistických bojovníkov, Krajského výboru Banská Bystrica. V liste sa uvádza „*Predsedníctvo KV SPB v Banskej Bystrici na svojom zasadnutí dňa 15. 3. 1962 prerokovalo žiadosť MO SPB v Balážoch podopretú OV SFB v B. Bystrici o zriadení izby Múzea SNP v obci Baláže... V okrese B. Bystrica sa nachádza viac významných pamätných miest, ktorým dosiaľ nebola venovaná patričná pozornosť. Medzi ne patria obce Kalište, Priechod, Švermovo a iné. Bolo by hľadám dobré o tejto veci považovať a doporučiť MNV v týchto obciach postarať sa aspoň o umiestnenie pamätných tabúl, ktoré by vyjadrovali, čo sa v tej ktorej obci v dobe SNP dialo.*“²²

Vlastivedné múzeum pri plnení uloženej úlohy postupovalo obozretne a požiadalo Slovenské národné múzeum – Kabinet muzeálnej a vlastivednej práce (ďalej len „Kabinet“) o metodické usmernenie. Kabinet konštatoval, že hoci existujú inštrukcie o zriaďovaní izieb revolučných tradícií (č. 9488/60-C-I Zb.), „*nedajú odpoveď na všetko, čo potrebujete, ale, žiaľ, inej inštrukcie alebo vyhlášky v predmetnej záležitosti niet*“.²³ Izby revolučných tradícií, hoci na prvý pohľad pôsobili ako múzejné zariadenia a kládli podľa svojho názvu váhu na „tradície“, selektovali najmä materiál viažuci sa k dejinám robotníckeho hnutia, boja proti fašizmu, či oslobodenia sovietskou armádou. Pri izbách revolučných tradícií nebolo možné hovoriť o vedeckej práci, ale o práci na poli prezentácie a dobového výkladu histórie. Z toho dôvodu pracovníčka Vlastivedného múzea Zita Janotková, ktorá s Kabinetom komunikovala, vrátila doručené inštrukcie späť s doplnením: „*Nakol'ko z inštrukcií sme sa nedozvedeli, či je náplňou Vlastivedného múzea inštalovať Pamätné izby s tematikou SNP, prosíme Vás o nejaké bližšie informácie o postupe v takýchto*

²¹ Štátny archív v Banskej Bystrici (ďalej len „ŠA BB“), ONVvBB, Odbor kultúry, inventárne č. 91, sign. 14-586, 1973, šk. 9, Delimitácia SSM do pôsobnosti S KNV, Kult 14/73 Okresného národného výboru, odboru plánovacieho zo dňa 9. 1. 1973.

²² RS SSM, List Sväzu protifašistických bojovníkov Krajského výbor Banská Bystrica zo dňa 21. 3. 1962, č. 113/1962 – XII. Postavenie Národných výborov riešil v danom čase zákon č. 65/1960 Zb. o národných výboroch v znení jeho ďalších novelizácií.

²³ RS SSM, List Slovenského národného múzea – Kabinetu muzeálnej a vlastivednej práce zo dňa 6. 9. 1963, č. 318/63.

*prípadoch.*²⁴ Registratúrne stredisko Stredoslovenského múzea nechováva ďalšie dokumenty, ktoré by osvetlili nasledovné kroky. Zo zachovaných dokumentov predpokladáme, že nakoľko práca na zbere materiálu a príprava scenára prebiehali naďalej, stanovilo si Vlastivedné múzeum vlastný systém práce zodpovedajúci existujúcim múzejným postupom.

Na systematickú prácu nebola pripravená ani vtedajšia legislatíva. Zákon č. 54/1959 Zb. o múzeách a galériách, vyhlásený dňa 9. 7. 1959, neriešil budovanie pamätných izieb, či izieb revolučných tradícií, iba v § 5 konštatoval, že krajskú sieť múzeí a galérií dopĺňajú miestne pamätníky, ktoré ako zariadenia miestnych národných výborov sa zameriavajú na význačné udalosti alebo osobnosti. Následne vyhlásený zákon č. 109/1961 Zb. o múzeách a galériách v § 7 takmer identicky konštatoval, že Krajskú sieť múzeí a galérií dopĺňajú pamätníky, ktoré sa ako zariadenia miestnych (mestských) národných výborov s pomocou múzeí a galérií starajú o zachovanie a využívanie pamiatok na význačné udalosti alebo na prezentáciu osobnosti, a vyvíjajú predovšetkým kultúrno-výchovnú a osvetovú činnosť. Rovnako zákon č. 22/1958 Zb. o kultúrnych pamiatkach len v § 8 čiastočne riešil situáciu s udržiavaním pamiatky prostredníctvom vopred vyžiadaných pokynov KNV BB a posudku od Štátneho ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody (ďalej len „SÚPSOP“).

Na potreby vypracovania príspevku bol vykonaný, okrem iných, najmä systematický prieskum archívnych materiálov v Registratúrnem stredisku Stredoslovenského múzea ohraničený rokmi 1961 – 1974.

Úloha Stredoslovenského múzea pri budovaní pamätných izieb

V Archíve Múzea Slovenského národného povstania je uložená *Zpráva o súčasnom stave NKP, povstaleckej obci Kalište a návrh na jej sprístupnenie.*²⁵ Materiál bol prerokovaný dňa 17. augusta 1962 za prítomnosti zástupcov Vlastivedného múzea, Múzea SNP a KSŠPSaOP a v návrhu bolo žiadané, aby sa ONV – Odbor školstva a kultúry bezodkladne dohodol s oboma múzeami, kto bude zodpovedný za prípravu a zhromažďovanie výstavného materiálu na predpokladanej výstavnej ploche 130 m², za prípravu scenára a inštaláciu.

Do príprav inštalácie a zriadenia Pamätných izieb vstúpilo svojou ponukou aj Dielo-Podnik Slovenského fondu výtvarných umení (ďalej len

---

²⁴ RS SSM, List Vlastivedného múzea zo dňa 14. 9. 1963, č. 382/63.

²⁵ AMSNP, Kalište (1960 – 1974), č. kr. 4., spis 1960 – 1966. Zpráva o súčasnom stave NKP, povstaleckej obci Kalište a návrh na jej sprístupnenie, zo dňa 17. augusta 1962.

„Podnik Dielo“),²⁶ ktoré Vlastivednému múzeu ponúklo spoluprácu pri riešení pamätných izieb, vrátane vyhotovenia a dodania scenára a libreta výstavy. V liste zároveň poznamenali, že informácia o prípravách pochádza od Krajského výboru Sväzu protifašistických bojovníkov Banská Bystrica.²⁷ V Registratúrnom stredisku Stredoslovenského múzea sa odpoveď na ponuku nenachádza. V Archíve Múzea SNP sa však v dokumente zo dňa 5. októbra 1963 nachádza konštatovanie, že Vlastivedné múzeum už ideový návrh na inštaláciu Podniku Dielo pripravilo a odovzdalo.²⁸

Zber materiálu vykonávala Zita Janotková, v múzeu funkčne zaradená na Oddelení socialistickej výstavby. Je vhodné poznamenať, že hoci hlavnou náplňou jej pracovnej činnosti malo byť mapovanie povojnovej výstavby a priemyslu, z rozličnej korešpondencie riaditeľky múzea Ruženy Bohúňovej je zrejmé, že Zite Janotkovej bol na nevyhnutne potrebný čas umožnený komplexný výskum, zber, katalogizovanie a inštalácia zbierok, dokumentov a fotografií pre Pamätné izby na Kališti.

Je na škodu veci, že ani po doplnkovom preskúmaní archívnych dokumentov v Štátnom archíve v Banskej Bystrici, nie je zatiaľ možné doplniť prázdne miesta sledu udalostí.

Neúplný obraz dotvára aspoň verejné prerokovanie na Odbore finančnom MsNV (Mestský národný výbor) a ONV BB a Odbore školstva a kultúry MsNV a ONV, ktoré prebehlo dňa 6. februára 1964,²⁹ na ktorom sa zúčastnila riaditeľka múzea Ružena Bohúňová. V rámci diskusie, v bode 3, vystúpil za Základnú organizáciu Komunistickej strany Slovenska (ďalej len „ZO KSS“) Trokan, ktorý „*upozornil na zlú situáciu v súvislosti s úpravou Národnej kultúrnej pamiatky na Kališti*“. Dôvodil v nej nepripravenosť podmienok na riadny chod prác na jednotlivých akciách, doslovne takto: „*Panuje tu akýsi neporiadok, chaos.*“ Za ONV BB – odbor školstva a kultúry vystúpil inšpektor Martinec, ktorý daný stav vysvetľoval nedostatočným rozpočtom, na základe ktorého nemohli byť vybavené príslušné objednávky. Zaujímavosťou, ktorú zachytila zápisnica, je vyjadrenie riaditeľky Vlastivedného múzea: „*...že VM bolo v IV. štvrtroku (pozn. aut. 1964) zo strany ONV, Odb. škol. a kult. poverené len zberom materiálu pre Pamätnú izbu SNP na Kališti a nie všetkými akciami, ako sa to po meste rozširuje.*“

²⁶ Podnik Dielo vznikol v roku 1956 za pomoci Slovenského fondu výtvarných umení, zriadeného rokom 1954. V praxi Podnik Dielo organizoval výstavy, propagoval výtvarné a úžitkové umenie, usmerňoval sériovú výrobu predmetov úžitkového umenia a jeho následný predaj vo vlastných predajniach.

²⁷ RS SSM, List Dielo zo dňa 4. 9. 1963, č. 372/63-XVIII.

²⁸ AMSNP, Kalište (1960 – 1974), č. kr. 4., spis 1960 – 1966. Národná kultúrna pamiatka – Kalište – zabezpečenie ďalšieho postupu prác na jej úpravu.

²⁹ RS SSM, Zápisnica z verejného prejednávania zo dňa 11. 2. 1964, č. 17/65.

Zpráva z prieskumu, ktorú dňa 18. marca 1964, ktorú spísal Florián Hodál, toho času zastupujúci riaditeľ Vlastivedného múzea v Bojniciach, a Dr. Ján Bartek³⁰ už konštatovala, že k hlavným úlohám múzea patria úlohy spojené s 20. výročím SNP, a teda najmä vybudovanie Pamätných izieb. Materiál pre ne zhromaždí a spracuje Zita Janotková, scenár a realizáciu expozície pripraví Výstavníctvo, podnik SNR, a súčasný stav prác je v zhode s požadovaným termínom realizácie.

Prieskum bol prevedený v archívoch, v knižniciach, u občanov bývalej obce Kalište, u prítomných účastníkov SNP, pôsobiacich počas SNP v Kališti a v okolitých obciach, u partizánov odd. Napred brigády mjr. Martinova a i. Písomne sa prieskum vykonal u sovietskych veliteľov. K plánovaným akciám vykonal Vlastivedné múzeum potrebnú fotodokumentáciu, vyhotovilo scenár pre Pamätnú izbu na Kališti, podľa ktorého sa vykonal výber materiálov.

Zber a inštalácia zbierok

Kľúčovým bodom v príprave inštalácie Pamätných izieb bol list adresovaný Vlastivednému múzeu pani Vilmou Sojákovou zo Slovenskej Ľupče zo dňa 1. augusta 1964. Práve vďaka zachovanému listu je možné konštatovať, že jedna z pamätných izieb na Kališti má do súčasnosti zachovaný a prezentovaný originálny nábytok. *„Dolupodpísaná, V. Sojáková, rod. Kaliská, bytom v Slovenskej Ľupči som sa dozvedela, že pripravujete inštaláciu Pamätnej izby SNP v mojom rodnom dome v bývalej partizánskej obci Kalište.³¹ Podľa informácií Vašej pracovničky p. Zity Janotkovej v jednej z miestností bude vyinštalovaný interiér kuchyne a izby, ktorý má dokumentovať bytovú kultúru našej obci. Nakoľko pôvodný nábytok, ktorý sa nachádzal v tomto dome a bol vlastnoručne zhotovený mojim otcom L. Kaliským, /bol lesným robotníkom/ sa ešte nachádza u mňa, ponúkam Vám tento nábytok na výmenu za nejaký iný starší, ale zachovalý nábytok. Ostávam s pozdravom: Spoločne za mier: V. Sojáková.“³²*

5. augusta 1964 bolo spísané *Potvrdenie o odovzdaní nábytku na základe dohody*: 1 kus posteľe, 1 stôl, 1 truhla na šaty, 1 kredenc, 1 lavička na nádoby na vodu, 1 lavica na sedenie, 1 drevená nádoba na múku, 2 stoličky, 1 detská stolička, 1 malý stolík, 1 soľnička, 1 lampa, 1 lampa, 1 hodiny, 1 zrkadlo na stenu. *„Na základe mojej požiadavky som ako výmenu dostala starší nábytok od Márii Mlynárikovej z Kremničky a Eleny Dobříkovej z Banskej Bystrice, u ktorých finančné vyrovnanie previedlo*

³⁰ RS SSM, Zpráva z prieskumu Vlastivedného múzea zo dňa 18. marca 1964.

³¹ Dobový zápis „Kalište“ je odvodený od staršieho názvu osady z roku 1920. Rozšírený bol najmä medzi pôvodnými obyvateľmi a sporadicky sa objavuje aj v archívnych dokumentoch. Platný súčasný názov je „Kalište“.

³² RS SSM, List Vilmy Sojákovej zo dňa 1. 8. 1964, č. 310a/64 – XVIII.

*Vlastivedné múzeum.*³³ Tento trojrozmerný materiál bol prijatý do zbierok a stal sa základom inštalácie v jednej z Pamätných izieb.

Do súčasnosti sú tu inštalované zbierkové predmety Stredoslovenského múzea: posteľ z mäkkého dreva napustená na tmavo (H-11674), stôl z mäkkého dreva (E-11675), truhla na šaty z mäkkého dreva (E-11676), kredenc kuchynský z mäkkého dreva (E-11677), lavica na sedenie s operadlom (E-11679), stolička bez operadla (E-11681), stolička bez operadla (E-11682) a stolík malý kuchynský (E-11684).³⁴

Pôvodná inštalácia bola doplnená zbierkovými predmetmi od Anny Mydlovej z Polianky, Anny Palúchovej z Kališťa, Alexandra Štubňu z Polianky, Kataríny Bullovej z osady Bully, Ľudmily Longauerovej z Polianky, Vincencie Kaliskej z Kališťa (t. č. Fončorda), Emílie Čunderlíkovej z Mišút, Imricha Kaliského z Polianky, Ignáca Longauera z Polianky, J. Mlynárikovej z Kremničky a P. Styka z Rudlovej.

Spoločne bolo inštalovaných 77 kusov zbierkových predmetov prijatých do fondov etnografie a histórie Vlastivedného múzea. Dva predmety boli vypožičané z Múzea SNP: automat – sov. samopal Špagin, inv. č. 71 a guľomet so zásobníkom č. 546. Oba vypožičané muzeálne predmety boli odcudzené ešte v roku 1964. Z „vlastných predmetov“³⁵ boli do expozície inštalované: kožený opasok, bajonet bez puzdra a vojenská čiapka-lodička šedomodrej farby (darované partizánom Jánom Teplanom z Veľkého Folkmáru, okr. Gelnica – vedené pod č. inv. denníka 170/64).³⁶

Sprievodné slovo inštaláciou dopĺňali texty pripravené Zitou Janotkovou a zozbieranými fotografiami dokumentujúcimi spôsob života na Kališti a fašistické represálie: fotografie od Lesoprojektu – archívneho oddelenia („...z prác pri pálení uhlia, ako aj iných lesných prác.“³⁷), Národnej školy Podkonice („...zapožičania fotografií na zreprodukovanie z prevážania ako aj z pohrebu fašistami zastrelených občanov...“³⁸), ale aj od Jozefa Hojča, Oblastného riaditeľa Štátnej poisťovne, ktorý poskytol fotografie

³³ RS SSM, Potvrdenie zo dňa 5. 8. 1964.

³⁴ Ďalšie z predmetov prijatých od Vilmy Sojákovej v roku 1964 sú uložené v depozitári Stredoslovenského múzea: H-11686/1-3 Lampa visiaca z alumínia, H-11687 Nádoba liatinová na troch nohách a E-11680 Truhla na múku. Zvyšné predmety boli zo zbierok vyradené: E-11685 Truhlica malá skrinka na koreniny, H-11688 Hodiny nástenné so závažiami „pondusové“, E-11689 Zrkadlo stolné oválneho tvaru, E-11678 Lavička na kupy a E-11683 – Stolička detská.

³⁵ Pričom nie je definované „Vlastné predmety“.

³⁶ RS SSM, Zoznam muzeálnych predmetov v Pamätnej izbe na Kališti (31.XII.1964), č. č/65 – XX.

³⁷ RS SSM, Titl. Lesoprojekt, archív. odd., zo dňa 3. 5. 1964, č. 187/64-XIII.

³⁸ RS SSM, Titl. Národná škola Podkonice, zo dňa 25. 5. 1964.

členov Pracovného výboru KSS.³⁹ Jozef Hanzel z Bratislavy poskytol fotografiu Jozefa Štaudingera, veliteľa zaist'ovacieho tábora v Slovenskej Ľupči, ktorý po ústupe do hôr pôsobil ako príslušník oddielu Petrov a partizánskej brigády Smrť fašizmu; list ale obsahuje inú zaujímavú zmienku, ktorú bude potrebné dodatočne pri výskume overiť, a ktorú do listu vpísala Zita Janotková: „Čo sa týka s. Tótha (pozn. aut. Ján Július Tóth – toho času riaditeľ Múzea SNP), ako ste písali, že povedal, že fotografia s. Štaudingera by mala ísť cez ich múzeum. Ja mám k tomu len takú poznámku, že i samotná inštalácia Kalištia mala byť ich vecou a nie sa písomne toho zrieknuť, že oni to robiť nebudú. Škoda však o tom hovoriť, situácia sa aj tak nezmení. Inštaláciu Kalištia si prevediem aj bez najmenej pomoci s. Tótha.“⁴⁰

Inštaláciu doplnili fotografie Róberta Bindera zo Zvolena, Márie Obernauerovej zo Španej Doliny,⁴¹ Jána Terpaka z Veľkého Folkmáru, Jozefa Rýsa zo Starých Hôr, Blažej Šimka zo Žiliny, Pavla Buocika z Martina, Františka Horáka z Karvinej, Alfréda Podluckého z Bratislavy. Zo Švermových železiarní, oddelenia propagácie, boli vyžiadané fotografie Teodora Tišliara, Rudolfa Kaliského, Eduarda Haliarskeho a Emila Kaliského „...pri práci / podľa možnosti pri takej, kde nedošlo k podstatným a viditeľným zmenám na pracovisku oproti rokom za I. ČSR, alebo ešte skôr...“⁴²

V Registratúrnom stredisku Stredoslovenského múzea nie je uložený scenár, ani žiadne iné poznámky k inštalácii zbierok v roku 1964, a rovnako nie sú žiadnym iným spôsobom zachytené prípravy Pamätných izieb.⁴³

Ako dokumentácia vzhľad interiéru po inštalácii zbierok, textov a fotografií dnes čiastočne slúžia archívne zábery Tlačovej agentúry SR zhotovené dňa 2. júla 1964 s názvom Účastníci seminára o SNP na pamätných miestach. Tohto seminára sa zúčastnilo 150 osvetových pracovníkov z celej republiky. Snímky z 30. augusta 1964 informovali o Stretnutí mládeže v Kališti, kde pokračovali celoštátne oslavy 20. výročia SNP stretnutím mládeže s predstaviteľmi strany, vlády a Národného frontu. Ďalšie snímky pochádzajú zo dňa 21. júla 1969. Je na nich zachytená skupina českých novinárov najvýznamnejších denníkov, ktorí prechádzali

---

³⁹ RS SSM, Titl. Jozef Hojč, zo dňa 25. 6. 1964, č. 253/64.

⁴⁰ RS SSM, Titl. Jozef Hanzel, zo dňa 15. 7. 1964, č. 289/64.

⁴¹ RS SSM, Titl. Mária Obernauerová, zo dňa 22. 10. 1964, č. 424/64-XII., fotografia zastrelenej dcéry Margity Lichej, ktorá bola zastrelená ako partizánska spojka.

⁴² RS SSM, Titl. Švermove železiarne, zo dňa 20. 5. 1964, č. 213/64.

⁴³ Po prvýkrát som písaný scenár Zity Janotkovej registrovala pri predbežnom výskume v Literárno-hudobnom múzeu v júli tohto roka.

najvýznamnejšími miestami SNP.⁴⁴

Dňa 21. júla 1964 adresovalo Vlastivedné múzeum Kabinetu nahlásenie *Akcií múzea k 20. výročiu SNP*.⁴⁵ V bode 1/ bolo zaznamenané, že prvoradou úlohou bol prieskum, zber materiálu a vypracovanie scenára pre Pamätné izby, kde v dvoch zachovaných a reštaurovaných domkoch bude inštalovaná výstava na 52 paneloch. Tiež bude zariadený interiér obydlija s pôvodným zariadením, dokumentujúcim život obyvateľov. „Múzeum zozbieralo 300 kusov dokumentačného materiálu a 55 kusov materiálu trojrozmerného, ktorý sa tiež skonzervoval.“⁴⁶ V bode 3/ sa konštatovalo, že do *Vlastivedného časopisu* č. 2⁴⁷ boli dodané tri príspevky o partizánskej obci Baláže, partizánskych akciách Baláže-Kalište a Národnej kultúrnej pamiatke Kalište. Vlastivedné múzeum vo svojom *Pracovnom pláne na II. polrok 1964*⁴⁸ konštatovalo, že v treťom štvrtroku bude najväčšie úsilie vyvinuté na odovzdanie zozbieraného materiálu z Povstania pre pripravované Pamätné izby na Kališti, a sústavne bude dohliadané na vybudovanie hodnotnej expozície. Všetok trojrozmerný materiál mal byť podľa plánu práce odovzdaný na konzervovanie a následnú inštaláciu.

Oslavy 20. výročia Slovenského národného povstania

Dve Pamätné izby na Kališti a tlak na ich vznik a slávnostné otvorenie v roku 1964 súviseli priamo s blížiacimi sa oslavami Slovenského národného povstania. Od roku 1945, kedy prebehli prvé oslavy Povstania v Banskej Bystrici i za účasti prezidenta Edvarda Beneša,⁴⁹ sa význam prikladal najmä okrúhlym výročiam, ktoré záviseli od jemných, ale aj zjavných politických nálad a ich predstaviteľov. K zmene pohľadu na povstanie prispeli i rehabilitačné procesy a nové interpretácie výkladu povstaleckých udalostí. Témou organizácie osláv sa predložený materiál nezaoberá, preto v ďalšom texte len okrajovo vychádza z príspevku *Ideový obsah osláv 20. výročia povstania*, ktorý do Historického časopisu publikoval Matej Berlanský.⁵⁰ Pomerne veľkú časť tu venoval „generačnému zlomu“ a výchove mládeže, „nového človeka“ verného socialistickému zriadeniu a ideám

---

⁴⁴ Doplniť zdroj v štandardnej podobe. Potom hyperlink[cit. 2024-08-01] Dostupné na internete: <https://vtedy.tasr.sk/zoom/244657/view?page=1&p=separate>.

⁴⁵ RS SSM, Akcie múzea k 20. výročiu SNP, zo dňa 21. 7. 1964, č. 266/64.

⁴⁶ RS SSM, Akcie múzea k 20. výročiu SNP..., s. 1.

⁴⁷ Vlastivedný časopis, roč. XIII., 1964, č. 2.

⁴⁸ RS SSM, Pracovný plán na II. polrok 1964 zo dňa 10.6.1964, č. 304/64.

⁴⁹ 1946 – oslavy v Bratislave, 1947 – v Martine, 1948 – Košice, 1949 – vo Zvolene (5. výročie ako celoštátne oslavy), roky 1950 – 1953 iba miestne slávnosti, 1954 – Bratislava (dvojdnové oslavy), 1959 – Banská Bystrica (spojené s jubileom bojov na Dukle).

⁵⁰ BERLANSKÝ, Matej: Ideový obsah osláv 20. výročia povstania. In: *Historický časopis*, vol. 65, no. 3, 2019, s. 531.

komunizmu.⁵¹ Vo svojom výskume v Slovenskom národnom archíve cituje úlohy, ktoré si 22. mája 1964 stanovil zabezpečiť Slovenský ústredný výbor Československého zväzu mládeže spolu so Slovenským výborom Československého zväzu telesnej výchovy a Slovenským výborom Sväzarmu v rámci osláv: „*Uskutoční v partizánskej obci Kalište manifestáčné zhromaždenie mládeže. Na prácach pri budovaní národnej pamiatky Kalište sa zúčastní 3 800 brigádnikov. Na zhromaždení mládeže sa zúčastní 3 000 návštevníkov.*“⁵² Toto stretnutie mládeže Stredoslovenského kraja malo prebiehať pod heslom: „*Verní odkazu SNP, pod vedením KSČ za nové pracovné hrdinstvo mládeže!*“⁵³ Prácu brigádnikov koordinoval KSŠPaOP v dňoch od 15. mája do 15. augusta 1964.⁵⁴

V auguste 1964 vrcholili prípravy na Povstanie, ktoré malo byť poňaté v skutočne veľkolepom jubilejnom štýle. Štátny archív Banská Bystrica uchováva dokumenty viažuce sa k prípravám osláv v zložkách S KNV a ONV BB od roku 1963. Spadá sem okrem čiastkových nárokov na zabezpečenie osláv i vybudovanie a vytvorenie významného miesta pamäti aj slávnostný výkop pre budovu Múzea SNP. Tento vykonal vtedajší predseda SNR Michal Chudík s prejavom o Povstaní, ktoré má byť zachované ako zdroj hrdosti a pokrokových tradícií, z ktorých budú čerpať budúce generácie. Pamätník mal pripomínať večné puto československého ľudu so Zväzom sovietskych socialistických republík a poniesť odkaz Povstania do večnosti.⁵⁵ Komplexnú realizáciu pamätníka dozorovala ideová rada a hlavným investorom bol Odbor školstva SNR pre školstvo a kultúru. Za projektom stál Banský projekt v Bratislave podľa koncepcie navrhutej architektom Dušanom Kuzmom a sochárom Jozefom Jankovičom.

Centrom osláv 20. výročia sa stala Banská Bystrica. Ich hlavnými rečníkmi boli 1. tajomník Ústredného výboru Komunistickej strany Sovietskeho zväzu (ďalej len „ÚV KSSZ“) a predseda rady ministrov ÚV KSSZ Nikita Sergejevič Chruščov, 1. tajomník ÚV KSČ a prezident Antonín Novotný a 1. tajomník Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska Alexander Dubček. Počas osláv prebehlo vyznamenávanie pamätnými

---

⁵¹ BERLANSKÝ, Ideový obsah osláv ..., s. 529.

⁵² Slovenský národný archív (ďalej len „SNA“), f. ÚV KSS, Sekretariát ÚV KSS, krabica 252: *Schôdza sekretariátu ÚV KSS 22. 5. 1964*. Politicko-organizačné zabezpečenie uznesenia predsedníctva ÚV KSČ a smerníc k oslavám 20. výročia Slovenského národného povstania.

⁵³ SNA, f. ÚV KSS, Sekretariát ÚV KSS, č. šk. 256, *Schôdza sekretariátu ÚV KSS 21. 8. 1964*. Kontrolná zpráva o prípravách osláv 20. výročia Slovenského národného povstania.

⁵⁴ AMSNP, Kalište (1960 – 1974), č. kr. 4., spis 1960 – 1966. Úprava kultúrnej pamiatky SNP – Kalište.

⁵⁵ CHUDÍK, Michal: Slovenské národné povstanie je a vždycky zostane zdrojom pokrokových tradícií. In: *Pravda*, 31. 8. 1964, roč. XLV, č. 242, s. 1-2.

medailami, program s leteckým dňom na Sliachi (predtým povstalecké letisko Tri Duby) a kultúrny program na banskobystrickom amfiteátri s členmi Slovenského národného divadla, Národného divadla v Prahe a SLUK-om. Priamy prenos z osláv zabezpečovala a vysielala televízia.

Údržba a správa Pamätných izieb v Národnej kultúrnej pamiatke Kalište

Práce v Pamätných izbách SNP na Kališti nezastali a vybudovaná expozícia bola priebežne dopĺňaná novým materiálom. Zamestnanci múzea sa priebežne starali o čistotu areálu a interiéru Pamätných izieb. V rámci svojich finančných možností sa múzeum staralo aj o drobné opravy vonkajších fasád konzervovaných domov. Na väčšie investície neboli rozpočtované žiadne financie.

Múzeum bolo Odborom školstva a kultúry SKNV v Banskej Bystrici žiadané, aby prevzalo do svojho vlastníctva oba domky. Riaditeľka múzea Ružena Bohúňová, uvedomujúc si finančnú a personálnu záťaž, skonštatovala, že: *„Národná kultúrna pamiatka SNP na Kališti je jediná tohto druhu na Slovensku a ako taká vyžaduje, aby sa jej venovala patričná pozornosť. Podľa nášho úsudku to znamená, že by mala byť v správe takého zariadenia, ktoré má z hľadiska významového prednostné postavenie v celoslovenskom i celoštátnom meradle, ako aj podobný charakter. Zariadenie takéhoto charakteru má alebo môže mať patričných technických pracovníkov, ktorí môžu zaisťovať ďalšiu výstavbu v areáli a údržbu jestvujúcich objektov, má tiež dostatok odborných pracovníkov na udržanie dôstojnej úrovne expozície, správcovských výkladov a na zabezpečovanie ďalších podujatí k tomu sa viažucích a pod., je najlepšie dotované ako po personálnej stránke, tak aj po hospodárskej. Naše Vlastivedné múzeum, aj keď je múzeom I. kategórie v rámci vlastivedných múzeí, nemá také prednostné postavenie, nemá potrebný charakter, nemá ani tie základné predpoklady k tomu, aby mohlo spravovať vybudované objekty na požadovanej úrovni ani po stránke technicko-hospodárskej, ani po stránke odbornej /vzhľadom na širokú problematiku vlastivedného múzea nemôže mať ani jedného celého pracovníka, ktorý by sa venoval len obdobiu SNP/.“⁵⁶*

V nasledujúcom roku, t. j. 1966, riaditeľka Vlastivedného múzea podala Slovenskému ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody *Zprávu o stave Národnej kultúrnej pamiatky na Kališti.*⁵⁷ Konštatovala v nej, že v blízkosti Pamätných izieb si obyvatelia Slovenskej Lupče umiestnili včelstvá, postavili búdu na zakonzervovaných základoch

---

⁵⁶ RS SSM, Titl. Odbor školstva a kultúry S KNV v Banskej Bystrici, zo dňa 25. 10. 1965, č. 575/65.

⁵⁷ RS SSM, Zpráva o stave Národnej kultúrnej pamiatky Kalište zo dňa 11. 7. 1966, č. 279/66 – XIII.

domu a zriadili v nej ohnisko, JRD Priechod v areáli pasie ovce, ktoré narušujú zakonzervované základy, a tiež konštatovala neochotu nového správcu Kališťa, pána Františka Longauera z Moštenice, dochádzať denne pešo na Kalište. Odpoveď alebo akákoľvek iná reakcia na správu sa však v Registratúrnom stredisku Stredoslovenského múzea nenachádza, a tak postoj Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody (ďalej len „SÚPSOP“) bude nutné preveriť priamo v Archíve Pamiatkového úradu SR v Bratislave.

Návštevnosť Pamätných izieb dosiahla v prvom roku ich zriadenia 7 590 návštevníkov (Pamätná izba SNP v Nemeckej 165 767 návštevníkov, Pamätná izba SNP v Balážoch 1 715 návštevníkov).⁵⁸ Táto zmienka je zatiaľ jediným dokladom skutočnosti, že Pamätné izby SNP na Kališti boli otvorené, a rovnako bolo zabezpečené ich fungovanie. Po otvorení Pamätných izieb, a rovnako i po oslavách okrúhleho výročia Povstania, návštevnosť organizačne pričlenených Pamätných izieb, ale i v samotnom Vlastivednom múzeu, zaznamenala pokles. Za rok 1966 bola návštevnosť na Kališti vykázaná na 695 osôb.

Návštevnosť v roku 1968 stúpila na 731 návštevníkov, v roku 1969 na 909 návštevníkov. Zaznamenané boli v rámci návštevnosti i zahraničné návštevy prichádzajúce z NDR, ZSSR, Juhoslávie a Maďarska. V roku 1971 bola návštevnosť zaznamenaná na 1 063 návštevníkov a v roku 1972 na 1 099 návštevníkov, pričom pätnásť návštevníci prichádzali zo zahraničia: z NDR, ZSSR a 1 z USA.

V súvislosti s vyššie uvedeným bolo pre múzeum potrebné brigádnicke obsadiť pracovné miesto správcu objektu. Okresný národný výbor – odbor školstva a kultúry v Banskej Bystrici dňa 21. júla 1965 prijal v rámci plánu pracovných síl do štátnych služieb učiteľa ZDŠ 1. – 5. Moštenica Vierošlava Luptáka, ktorý sa tak stal jeho prvým správcom.⁵⁹

Pamätné izby boli plne prístupné počas letných mesiacov a po zvyšnú časť kalendárneho roka boli otvárané a lektorované na písomné požiadanie záujemcov alebo skupín priamo do múzea alebo na MNV v Balážoch.

Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody

O žiadanom prevode správy Pamätných izieb však bolo podľa zatiaľ zistených archívnych dokumentov kontinuálne rokované až v roku 1969, kedy SÚPSOP začal pripravovať generálnu úpravu *povstaleckej obce* a pre jej financovanie mal previesť správu nehnuteľnosti na ústav. Po tejto plánovanej úprave mala byť odovzdaná správa Národnej kultúrnej pamiatky na Múzeum SNP.

⁵⁸ RS SSM, Nahlásenie návštevnosti za rok 1964, zo dňa 11. 2. 1965, č. 56/65.

⁵⁹ RS SSM, Titl. Vierošlav Lupták, evidovaný pod č. 4502/1965.

Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody adresoval 9. mája 1969 Vlastivednému múzeu žiadosť o možnosť realizácie verejnej expozície súťažných návrhov priamo v areáli národnej kultúrnej pamiatky v dňoch 15. augusta až 30. septembra 1969.

Nakoľko predmetom tejto časti vedecko-výskumnej úlohy je spracovanie archívneho výskumu v Registratúrnom stredisku Stredoslovenského múzea, tak z dôvodu neúplnosti zachovaných dokumentov v Registratúrnom stredisku Stredoslovenského múzea a bez ďalšieho archívneho skúmania v Archíve Pamiatkového úradu SR v Bratislave je možné len skratkovité konštatovanie, že začiatkom januára 1971 bolo na KV KSS v Banskej Bystrici *Záznamom zapísané jednanie o výtvarnom a architektonickom návrhu NKP Kalište*. Zaujímavým konštatovaním je tu okrem vecne zhodnoteného stavu súťaže časť, v ktorej Ing. arch. Juraj Talaš oboznámil prítomných s jemu zadanou projektovou úlohou, ktorej súčasťou bolo šesť základných problémov: „...vstupný priestor ako zhromažďovacie miesto príležitostného charakteru, vlastný pamätník, ďalej objekty v priestore osady, ďalej inžinierska sieť a komunikácia.“⁶⁰ V následnej diskusii bola zrejme prvýkrát predložená možnosť presunutia plastiky akademického sochára Jozefa Jankoviča.⁶¹ Ing. arch. Juraj Talaš návrh zamietol s odôvodnením narušenia celkovej koncepcie.

V reakcii na januárové rokovanie a nasledovné kroky smerujúce k zmene správy a realizácii dobudovania areálu, riaditeľka múzea Ružena Bohúňová Slovenskému ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody spresnila úlohu Stredoslovenského múzea: „...SM vykonáva len základnú údržbu, ktorá je nutná pre súčasnú prevádzku, je v súlade s patričnými pamiatkovými ustanoveniami a s finančnými a prevádzkovými možnosťami SM.“⁶² Dokladuje to aj konštatovanie k hlavným úlohám pri prípravách 30. výročia Slovenského národného povstania v Pláne kultúrno-výchovnej činnosti SM na rok 1973, kde bola v bode 2.c. Štátno-politické podujatia zapísaná úloha: *Úprava expozície v Pamätnej izbe na Kališti k 1. júnu 1973*.⁶³

---

⁶⁰ RS SSM, Záznam z jednaní o výtvarnom a architektonickom návrhu NKP Kalište, zo dňa 28. 4. 1971, č. 514/71 – XXII. Vybudovanie cesty z Moštenice na Kalište bolo rozpočtované na 14 miliónov korún a celkové náklady na realizáciu predloženej projektovej úlohy boli vo výške 25.899.000 Kčs.

⁶¹ Akademický sochár Jozef Jankovič dielo vytvoril k 25. výročiu Povstania v roku 1969. Súsošie v roku 1972 vyviezli na smetisko pri Dolných Pršanoch. V roku 1974 na návrh vtedajšieho Banskobystrického strediska Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody (SÚPSOP) a ďalších zainteresovaných bolo rozhodnuté o jeho premiestnení na pietne miesto vo fašistami vypálenej obci Kalište. Na svoje pôvodné miesto bolo vrátené v roku 2004.

⁶² RS SSM, NKP-postúpenie evidenčných listov, zo dňa 5. 8. 1972, evidované pod č. 493/72-XVII.

⁶³ RS SSM, Plán kultúrno-výchovnej činnosti na rok 1973, zo dňa 31. 10. 1972, č. 681/72-I.

Táto úloha však nebola realizovaná. Svedčí o tom posledný zápis s podpisom riaditeľky múzea Boženy Bohúňovej, a to *Zápisnica z komisi-
onálnej obhliadky Pamätnej izby SNP v Balážoch a PI SNP na Kališti vyko-
nanej dňa 11. júna 1973 v zmysle pracovnej porady zainteresovaných zá-
stupcov na ONV, odbore kultúry v Ban. Bystrici, dňa 8. 6. 1973*. Na Kališti sa zišli pozvaní zástupcovia ONV BB, SÚPSOP strediska Banská Bystrica, Literárneho a hudobného múzea v Banskej Bystrici a Stredoslovenského múzea. Zápisnica konštatuje, že Pamätné izby sú majetkovo nedoriešené a muzeálne zbierky sú v evidencii Stredoslovenského múzea. Dlhotrva-
júci stav poddimenzovaných financií vyčlenených na riadnu starostli-
vosť a poddimenzovaného personálneho zabezpečenia, rovnako neexis-
tencia elektrického osvetlenia a vykurovania, ale aj vzdialenosť od naj-
bližších obcí objektívne sťažovali ich prevádzku. Zo zisteného komisia
neodporučila sprístupňovať Pamätné izby v roku 1973 a nariadila prijať
a vykonať okamžité opatrenia na generálnu opravu oboch objektov do
jedného roka, do 30. výročia SNP. O nápravu sa malo podľa Zápisnice
postarať ONV BB, prípadne SÚPSOP, a metodicky usmerňovať činnosť
malo Múzeum SNP.

V júli 1973 bolo dočasnou správou poverené Literárne a hudobné
múzeum Banská Bystrica. Za desať rokov svojej správy Stredoslovenské
múzeum významnou mierou dopomohlo k realizácii pamätného miesta,
ktoré ako jediné na Slovensku ostáva pamätníkom tragédií mnohých
obcí, ktoré prešli nacistickými represáliami.

Záver

Vlastivedné múzeum v rokoch 1964 – 1973 spravovalo na Kališti dve
Pamätné izby v dvoch domoch reštaurovaných v rokoch 1963 – 1964 so
siedmimi expozičnými priestormi.

Na potreby napísania príspevku bol realizovaný systematický vý-
skum v Registratúrnom stredisku Stredoslovenského múzea, v Lite-
rárno-hudobnom múzeu, v Archíve Múzea Slovenského národného po-
vstania, Archíve Krajského pamiatkového úradu v Banskej Bystrici
a čiastočne v Štátnom archíve v Banskej Bystrici a Archíve Pamiatko-
vého úradu SR. Výskum bude ďalej systematicky pokračovať Štátnom ar-
chíve v Banskej Bystrici a v Archíve Pamiatkového úradu SR v Bratislave
(a to najmä v časti ešte nedigitalizovaného materiálu).

Výskum od svojho začiatku ukázal, že k Národnej kultúrnej pamiatke
Kalište nie je možné pristupovať izolovane, vyčlenením jedinej správ-
covskej inštitúcie, a to aj v prípade, keď pojednáva iba o úlohe jednej správ-
covskej inštitúcie v obmedzenom rozsahu rokov. Je nevyhnutné prie-
bežne dopĺňať „prázdne“ miesta archívnymi prameňmi iných inštitúcií,
rozhovormi a terénnym výskumom.

Vzhľadom na postupnosť budovania Pamätných izieb, ale aj vzhľadom na to, že príspevok tvorí súčasť dlhodobej vedecko-výskumnej úlohy autorky s názvom Národná kultúrna pamiatka Kalište v zbierkach múzeí, bola úloha Stredoslovenského múzea pri formovaní a fungovaní Pamätných izieb opísaná ako prvá.